

Pengetahuan Dan Penerimaan Masyarakat Islam di Malaysia Terhadap Vaksin COVID-19

[Knowledge and Acceptance of Muslim Community in Malaysia on COVID-19 Vaccine]

Irwan Mohd Subri^{1*}, Mohd Hapiz Mahaiyadin², Suhazeli Abdullah³, Hasanah Abd Khafidz⁴,

¹ Pengarah Besar, Insternational Fatwa and Halal Centre (iFFAH) & Professor, Fakulti Syariah dan Undang-Undang, Universiti Sains Islam Malaysia (USIM). Email: irwan@usim.edu.my

² Pensyarah Kanan & Ketua Pusat Pengajian, Pengurusan Industri Halal, Akademi Pengajian Islam Kontemporari (ACIS), Universiti Teknologi MARA (UiTM). Email: mohdhapiz659@uitm.edu.my

³ Pakar Perubatan Keluarga, Kementerian Kesihatan Malaysia. Email: suhazeli@gmail.com

⁴ Pensyarah Kanan & Pusat Kajian Dakwah dan Kepimpinan, Fakulti Pengajian Islam, Universiti Kebangsaan Malaysia (UKM). Email: hasanah@ukm.edu.my

* Corresponding Author: irwan@usim.edu.my

Abstrak

Terdapat kebimbangan segelintir masyarakat Malaysia tentang vaksin Pfizer bagi mengekang penularan pandemik Covid 19. *Tujuan dan Objektif:* Kajian tinjauan awal ini bertujuan untuk mengukur tahap pengetahuan penerimaan masyarakat Islam di Malaysia terhadap vaksin Pfizer COVID-19 yang dibawa masuk oleh kerajaan Malaysia. *Metodologi:* Kajian ini menggunakan metodologi kuantitatif dengan menyebarkan borang soal selidik kepada 1745 responden melalui dalam talian. *Hasil dan Dapatan:* Hasil kajian mendapati bahawa tahap pengetahuan dan penerimaan masyarakat muslim Malaysia mengenai isu ini di tahap memuaskan.

Kata Kunci: *pengetahuan, penerimaan, masyarakat, vaksin, COVID-19.*

Abstract

There are concerns among some Malaysians about the Pfizer vaccine to curb the spread of the Covid 19 pandemic. *Aims and Objectives:* This study is aimed at measuring the level of Muslim knowledge in Malaysia on their acceptance of the Pfizer COVID-19 vaccine brought in by the

Manuscript Received Date: 08/04/21

Manuscript Acceptance Date: 10/07/21

Manuscript Published Date: 02/08/21

©The Author(s) (2020). Published by USIM Press on behalf of the Universiti Sains Islam Malaysia. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Non-Commercial License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>), which permits non-commercial re-use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited. For commercial re-use, please contact usimpress@usim.edu.my

doi: 10.33102/uij.vol33no2.263

Malaysian government. *Methodology*: The study used quantitative methodology by disseminating questionnaires to 1745 respondents online. *Results and Findings*: The findings showed that the level of knowledge and acceptance of the Malaysian Muslim community on this issue is at satisfactory level.

Keywords: *knowledge, acceptance, society, vaccine, COVID-19, Malaysia*

1.0 Pendahuluan

Pada penghujung tahun 2019, dunia telah digemparkan dengan satu wabak penyakit jenis baru yang dikenali sebagai COVID-19. COVID-19 adalah penyakit yang disebabkan oleh coronavirus baru yang disebut *Severe Acute Respiratory Syndrome Coronavirus 2* atau disingkatkan kepada SARS-CoV-2. Coronavirus (CoV) adalah sejenis virus yang boleh menyebabkan jangkitan saluran pernafasan. Terdapat beberapa jenis coronavirus seperti *Severe Acute Respiratory Syndrome Coronavirus* (SARS) virus ini dahulunya telah menyerang China Selatan pada tahun 2003 tetapi dia hilang tiba-tiba tanpa mengakibatkan wabak (Fuzhou, Richard, George, 2020) dan *Middle East Respiratory Syndrome-Related Coronavirus* (MERS-CoV). Coronavirus terbaru yang ditemui di China adalah Novel Coronavirus 2019 (2019-nCoV) (Junxiong Pang et.al, 2020).

Pertubuhan Kesihatan Sedunia pertama kali mengetahui mengenai virus baru ini pada 31 Disember 2019, berikutan laporan sekumpulan kes 'viral pneumonia' iaitu sejenis penyakit radang paru-paru (Olli, Elina, Lance & David, 2011) di Wuhan, Republik Rakyat China (WHO(a), 2021). Kes yang tercatat sehingga 26 Januari 2021, ialah sebanyak 99.363.697 kes yang disahkan dengan kadar kematian yang disahkan seramai 2.135.959. Kadar kes ini dilaporkan oleh Pertubuhan Kesihatan Sedunia yang melibatkan 224 negara, kawasan, atau wilayah (WHO(b), 2021). Di Asia kes yang pertama disahkan ialah pada 15 november 2019 (Hasmot, Md Fahad & Md Mehedi Hasan, 2020).

Wabak COVID-19 telah menimbulkan kebimbangan di seluruh dunia. Pada 30 Januari 2020, WHO telah menyatakannya sebagai keadaan darurat kesihatan global. Penyebaran virus ini telah mengubah gaya hidup masyarakat dunia termasuklah Malaysia. Wabak ini dengan mudah dan menjadikan orang memakai topeng sebagai kaedah pencegahan, menggunakan sarung tangan dan pembersih tangan setiap hari yang mengakibatkan banyaknya buangan perubatan di persekitaran. Bukan itu sahaja, berjuta-juta orang telah dikurung untuk mengurangkan penularan virus.

Wabak ini juga telah mengubah gaya hidup masyarakat menyebabkan kehilangan pekerjaan yang besar dan mengancam rezeki berjuta-juta orang, kerana perniagaan telah ditutup untuk mengawal penyebaran virus. Di seluruh dunia, penerbangan telah dibatalkan dan sistem pengangkutan telah ditutup. Secara keseluruhan, aktiviti ekonomi telah dihentikan dan pasaran saham turun seiring dengan penurunan pelepasan karbon (Saeida, Deepak & Mustansar, 2020).

Ini juga memacu ketakutan akan krisis ekonomi dan kemelesetan yang akan datang. Jarak sosial, pengasingan diri dan sekatan perjalanan menyebabkan pengurangan tenaga kerja di semua sektor ekonomi dan menyebabkan banyak pekerjaan hilang. Sekolah ditutup, dan keperluan untuk komoditi dan produk perkilangan telah berkurang. Sebaliknya, keperluan untuk bekalan perubatan meningkat dengan ketara (Maria, Zaid, Catrin, Ahmed, Ahmed, Christos, Maliha & Riaz, 2020).

Di Malaysia Kementerian Kesihatan Malaysia (KKM) telah mewakili kerajaan bagi memeterai perjanjian dengan Pfizer (Malaysia) Sdn Bhd bagi mengeluarkan dan membekalkan vaksin Covid-19 Pfizer di negara ini. Perjanjian itu lanjutan kepada perjanjian '*Binding Heads of Terms*' (perjanjian awal untuk mengikat terma) yang ditandatangani pada 24 November 2020. KKM dalam satu kenyataan memaklumkan perjanjian dimeterai secara maya oleh Menteri Kesihatan Datuk Seri Dr. Adham Baba mewakili kerajaan Malaysia dan Pengurus Negara Pfizer (Malaysia dan Brunei) Luksanawan Thangpaibool bagi pihak Pfizer (Harian Metro, 2021).

Astro Awani (2021) melaporkan Bahagian Regulatori Farmasi Negara (NPRA) Kementerian Kesihatan (KKM) telah meluluskan pendaftaran vaksin COVID-19 yang dihasilkan syarikat farmaseutikal, Pfizer. Perkara itu disahkan oleh Menteri Sains, Teknologi dan Inovasi, Khairy Jamaluddin. Bagi memastikan vaksin ini selamat digunakan kerajaan telah membelanjakan RM16.6 juta untuk penyimpanan vaksin Pfizer pada suhu negatif 70 Celsius di 55 lokasi yang telah dikenal pasti. Lokasi tersebut melibatkan kawasan bandar kerana ia perlu disimpan pada suhu yang sejuk melampau. Perkara ini telah disahkan oleh Menteri Sains, Teknologi dan Inovasi, Khairy Jamaluddin Abu Bakar (Astro Awani, 2021).

Oleh itu, tujuan artikel ini adalah untuk mengkaji tahap pengetahuan dan penerimaan masyarakat Islam Malaysia mengenai vaksin Pfizer Covid-19. Syariat Islam juga amat menitikberatkan kaedah pencegahan sama ada secara umum ataupun khususnya dalam perubatan. Islam telah menggariskan langkah-langkah pencegahan penyakit sejak sekian lama sama ada melalui nas al-Quran mahupun al-Sunnah. Kata-kata mencegah lebih baik daripada merawat dan ilmu pengetahuan asas pencegahan amat bertepatan dengan kaedah pencegahan penyakit dalam Islam (Irwan Mohd Subri, 2016).

2.0 Pernyataan Masalah

Terdapat banyak salah tanggapan terhadap imunisasi atau vaksin yang telah diterbitkan secara atas talian seperti blog, laman-laman sesawang dan disebarkan melalui media sosial. Namun kebanyakannya tidak boleh disahkan dan agak provokatif (Musa Mohd Nordin, 2014).

Menurut Dr. Khoo Yoong Khean (2013), gerakan anti-vaksin kini semakin menular dengan kemunculan artikel di portal berita, laman sesawang dan jaringan media sosial. Walaupun terdapat banyak kajian yang menyatakan bahawa vaksin adalah selamat, terdapat beberapa orang yang tetap percaya bahawa vaksin memudaratkan kanak-kanak. Malah ada yang mendakwa vaksin adalah konspirasi Yahudi.

Vaksin berkaitan Covid 19 juga tidak ketinggalan daripada mendapat reaksi masyarakat awam. Prof. Dr. Mustafa Ali Mohd (2020) menyatakan tiga hal isu terbesar yang paling dikhuatirkan ramai dalam hal pembelian vaksin Pfizer mRNA adalah keselamatan, keberkesanan dan kesesuaian untuk penggunaan di negara kita yang panas. Kemudian, terdapat juga hal-hal penghantaran, ketahanan, kos dan ketelusan kerajaan.

Isu vaksin pfizer ini timbul apabila berlaku enam kematian selepas ujian percubaan vaksin Pfizer/BioNTech di Washington (MyMetro, 2020). Steinar Madsen, pengarah perubatan Badan Perubatan Norway (NOMA) di Norway berkata, seramai 23 pesakit meninggal dunia sejourus

selepas menerima vaksin Pfizer BioNTec. Agensi ini telah menyiasat 13 kematian setakat ini disebabkan oleh reaksi buruk vaksin mRNA (thebmj, 2021). Telah dilaporkan juga, seramai 3 orang yang mengalami alahan teruk setelah menerima suntikan vaksin COVID-19. Seorang daripadanya adalah kakitangan kesihatan di Alaska, Amerika Syarikat (AS) dan dua lagi kes berlaku di Britain (Astro Awani, 2020).

Tengku Razaleigh Hamzah dilaporkan berkata, isu yang perlu dijawab oleh kerajaan berkenaan dengan vaksin Pfizer ialah kos keseluruhan sebenar yang diperlukan untuk menampung jumlah rakyat Malaysia kerana 3 bilion yang diperuntukkan hanya mampu menampung jumlah 20 peratus rakyat Malaysia sahaja. Seterusnya, terdapat juga isu tentang kredibiliti Pfizer, tahap keberkesanan vaksin dan tempoh menghasilkan yang dipercepatkan (Firdaus Azali, 2020).

Vaksin Pfizer telah mencetuskan persoalan antaranya berapa lamakah tempoh vaksin itu boleh bertahan, serta bagaimana vaksin tersebut melindungi kumpulan paling berisiko dan cara vaksin tersebut diagihkan di seluruh dunia. Kenyataan ini disokong oleh Bruno Pitard dari pusat penyelidikan saintifik kebangsaan CNRS Perancis, Profesor pelawat Perubatan Farmaseutikal di King's College London, dan Pakar Virologi Perancis, Marie-Paule Kieny, yang mengetuai penyelidikan di Inserm dan bekas Pengarah di Pertubuhan Kesihatan Sedunia (WHO) (Berita Harian, 2020).

Menurut Ketua Pegawai Eksekutif Pusat Galen Azrul Mohd Khalib, isu yang timbul tentang vaksin Pfizer ialah proses logistik semasa vaksin tersebut diedarkan, ketahanan vaksin tersebut di kawasan yang panas perkara paling mencabar adalah proses penghantaran vaksin itu ke kawasan luar bandar, tempat penyimpanan vaksin dan sistem rekod penyimpanan. Seterusnya, isu tentang latihan kepada petugas yang diarahkan untuk menyuntik vaksin. Menurut Claire Hannan, pengurus persatuan imunisasi beliau berkata "Ia bukan perkara yang boleh anda buat dengan hanya menonton video dan kemudian lakukan". Selanjutnya timbul juga isu tentang bilangan dos yang diberikan dan kesan sampingan kepada masyarakat (Malaysia Now, 2020).

3.0 Metodologi

Kajian ini menggunakan metode kuantitatif. Menurut Fuad Mohamed Berawi (2017), maklumat dan data kuantitatif digunakan bagi mengukur pemboleh ubah kuantitatif mewakili suatu ukuran atau angka yang mempunyai nilai numerik dan boleh menjalankan operasi matematik.

Kajian kuantitatif secara umumnya berpandukan sifat data numerik. Antara kaedah kajian kuantitatif ialah kaedah survei di mana survei merupakan kaedah yang biasanya digunakan penyelidikan untuk mendapatkan data daripada subjek dengan meminta mereka mengisi borang soal selidik (Mohd Awang Idris, Haslina Muhamad & R Zirwatul Aida R Ibrahim, 2018).

Untuk kajian ini, satu set soal selidik ini telah diedarkan melalui atas talian menggunakan media Facebook dan WhatsApp selama 11 hari dari 20 hingga 31 Disember 2020. Sebanyak 1745 responden telah menjawab soal selidik ini.

4.0 Kajian Lepas

Menurut Abd Rahman (2013), vaksinasi ialah satu proses pengaktifan sistem imun buatan manusia sebagai usaha untuk melindungi manusia daripada penyakit berjangkit. Proses penghasilan vaksinasi bergantung kepada jenis vaksin sama ada berunsurkan virus atau bakteria yang telah dimatikan atau dilemahkan. Terdapat empat langkah penghasilan vaksin iaitu melalui pembiakan, pengasingan, penulenan dan formulasi. Bahan yang digunakan didalam vaksin selamat dan tidak membahayakan tubuh badan bukan itu sahaja vaksin juga telah terbukti berjaya membasmi beberapa penyakit seperti *smallpox*, *poliomyelitis* dan lain-lain. Sekarang ini vaksinasi bukan lagi kehendak seseorang individu tetapi kini ia menjadi satu keperluan kepada masyarakat umum.

Vaksin dari tafsiran sains ia merupakan satu produk biologikal yang digunakan untuk merangsang sistem imun seorang individu terhadap sesuatu penyakit. Terdapat pbagai jenis vaksin yang pertama, vaksin dari agen hidup yang dilemahkan (*live, attenuated virus*). Kedua, vaksin dari agen yang dimatikan (*inactivated/killed*). Ketiga, vaksin dari toksin kuman yang dinyahaktif (*inactivated toxin*). Keempat, vaksin subunit (*subunit vaccine*). Kelima, vaksin konjugat (*conjugate vaccine*). Setiap vaksin dihasilkan dengan agen yang tersendiri dan dapat mengubati penyakit yang berlainan (Roslina Abd Rahman, 2014).

Menurut WHO (t.th), vaksin adalah salah satu cara untuk mengurangkan risiko terkena jangkitan dengan melatih ketahanan badan untuk membuat antibodi jadi apabila anda mendapat vaksin, sistem imun akan bertindak balas. Vaksin mengandungi kuman yang mati atau dilemahkan seperti virus atau bakteria. Vaksin juga telah berjaya mencegah lebih dari 20 penyakit dan juga mencegah kadar kematian sebanyak 2-3 juta setiap tahun.

Vaksin adalah zat atau senyawa yang berfungsi untuk membentuk kekebalan tubuh terhadap suatu penyakit. Terdapat pelbagai jenis vaksin antaranya adalah vaksin mati, vaksin hidup, vaksin toksoid dan vaksin biosintetik setiap jenis vaksin tersebut mempunyai manfaat yang berlainan. Vaksin juga diambil mengikut tahap umur, tahap kesihatan dan jenis vaksin yang diperlukan oleh individu tersebut (Kelvin Adrian, 2020).

5.0 Vaksin Pfizer

Menurut Kementerian Kesihatan Malaysia (2020), vaksin Pfizer menjadi salah satu vaksin yang bakal digunakan diMalaysia bagi tujuan mengekang penularan covid-19. Vaksin ini dikeluarkan oleh syarikat Pfizer-BioNTech dan vaksin ini perlu di simpan pada -70 darjah celsius. Jenis vaksin ini ialah mRNA. mRNA merupakan sejenis vaksin yang aktif dalam sitoplama sel yang akan menghasilkan protein yang merangsang penghasilan antibodi. 95% keberkesanannya telah dibuktikan.

Vaksin Pfizer merupakan vaksin tidak aktif yang dinamakan BNT162b2 dan berasaskan teknologi messenger RNA (mRNA). Vaksin Pfizer yang dikembangkan efektif 90% mencegah penularan Covid-19 (Perusahaan farmasi terbesar di Amerika Syarikat). Suntikan vaksin ini telah diuji kepada 43.500 orang di enam buah negara dan telah dibuktikan tiada masalah serius yang berlaku pada fasa akhir percubaan (Detik Health, 2020).

Banyak tanggapan yang mengatakan mRNA vaksin ini boleh menjejaskan genetik manusia sebenarnya tidak kerana DNA berada dalam nucleus yang dipisahkan oleh membran nukleus yang sangat selektif manakala, mRNA vaksin akan berada dalam bahagian sitoplasma. Oleh itu, mRNA vaksin tidak akan dapat mengubah kandungan genetik DNA dan vaksin Pfizer ini hanya mengambil jujukan gen spike-protein yang hanya ada pada koronavirus dan tiada dalam jujukan gen manusia (Nuruliza, Marjanu & Eddy, 2020).

Vaksin Pfizer-BioNTech COVID-19 mRNA telah terbukti selamat dan berkesan. Tetapi walaubagaimana pun vaksin ini tidak disarankan kepada beberapa golongan antaranya ialah individu yang mempunyai alahan teruk, wanita hamil atau sedang menyusukan anak, kanak-kanak 16 tahun kebawah, individu yang telah dijangkiti COVID-19 dan sudah di vaksinasi, dan akhir sekali adalah kepada pelancong antarabangsa. Seterusnya, keutamaan vaksin ini adalah kepada pekerja kesihatan yang berisiko tinggi dan diikuti oleh orang dewasa dan tua, sebelum mengimmunisasi penduduk yang lain (WHO(c), 2021).

Vaksin Pfizer mengandungi dua novel lipid nanoparticles salah satunya adalah “*pegylated*” iaitu *polyethylene glycol* yang mempunyai berat molekul 2000 dalton. Perkataan ini disingkatkan kepada PEG2000 atau dikenali juga sebagai *macrogols*. PEG ini yang akan mengakibatkan berlakunya alergik terhadap penerima vaksin tersebut tetapi perkara ini sangat jarang berlaku kerana PEG mengandungi kadar molekul yang rendah (Paul J. Turner, et.al, 2021).

Kesan sampingan yang terdapat dalam vaksin mempunyai beberapa tahap pertama, yang mempengaruhi 1 dalam 10 orang iaitu tapak suntikan bengkak, penat, sakit kepala, sakit otot, sakit sendi, menggigil dan demam. Kedua, yang boleh berlaku kepada 1 dalam 100 orang iaitu kemerahan tapak suntikan dan loya. Ketiga, yang boleh berlaku kepada 1 dalam 1000 orang iaitu kelenjar getah bening yang membesar, merasa tidak sihat, sakit pada anggota badan, insomnia dan gatal di tempat suntikan. Akhir sekali berlaku 1 dalam 10,000 orang iaitu bell’s palsy iaitu satu sisi muka terkulai (Consumer Medication Information Leaflet (RiMUP), 2021).

Menteri Kesihatan, Datuk Seri Dr Adham Baba (2021) berkata, menerusi fasa pertama seramai enam juta orang yang akan divaksin dan ia akan melalui dua kali proses suntikan dos dengan menggunakan picagari berlainan. Kerajaan akan menyediakan 12 juta picagari khas ‘*Low Dead Volume*’ (LDV). Seterusnya, beliau juga menyatakan vaksin yang akan diterima itu akan ditempatkan di lokasi penyimpanan yang selamat dan sempurna selain memastikan kawasan terbabit dilengkapi dengan ruangan penyimpanan penyejuk beku suhu rendah (ULTF) (Nor Farhana Yaacob, 2021).

Kaedah penghantaran vaksin Pfizer adalah dengan menggunakan termal shipper yang mana dilengkapi dengan ais kering bagi mengekalkan ketahanan vaksin pada suhu yg sejuk. Seterusnya ia juga menggunakan sistem *Enabled Tharmel Sensor* (GPS) iaitu peranti log data auto yang membolehkan mengesan lokasi dan suhu setiap penghantaran vaksin di sepanjang laluan yang telah ditetapkan, 24 jam sehari, tujuh hari seminggu. Vaksin ini mempunyai tiga acara penyimpanan pertama, penyejuk suhu ultra rendah (ULTF). Kedua, mengisi semula ais kering setiap 5 hari. Ketiga, disimpan di dalam penyejuk yang biasa digunakan di hospital pada suhu 2-0 darjah Celsius (Pfizer, 2020).

Latihan penghantaran vaksin Pfizer yang dikenali sebagai *dry run* telah dijalankan di Klinik Kesihatan Belaga, Sarawak. Objektif utama aktiviti *dry run* ini diadakan adalah untuk menilai keupayaan pengekalan suhu -75°C ($\pm 15^{\circ}\text{C}$) vaksin COMIRNATY sepanjang rangkaian penghantaran, iaitu dari pihak pengilang sehingga ke fasiliti yang dipilih. Selain itu, aktiviti ini akan menilai kebolehlaksanaan proses-proses yang terlibat dalam pengendalian vaksin COVID-19 dan menguji pelaksanaan Garis Panduan Pengendalian Vaksin COVID-19 yang telah dibangunkan di lapangan agar pendedaran sebenar ke seluruh Malaysia kelak akan berjalan lancar (Adham Baba, 2021).

Pfizer telah bergabung dengan syarikat bioteknologi Jerman BioNTech untuk mengembangkan vaksin RNA yang berpotensi untuk mencegah penyebaran COVID-19. Phil Dormitzer dilaporkan berkata, salah satu sebab mengapa teknologi ini sangat berguna ialah anda tidak memerlukan virus, yang anda perlukan hanyalah urutan genetik virus. Vaksin RNA berfungsi dengan memperkenalkan sejenis RNA, yang dihasilkan tanpa menumbuhkan virus, ke dalam tubuh. Sel-sel kemudian menggunakan maklumat ini untuk menghasilkan protein, yang dikenali sebagai antigen, yang mana ianya khusus untuk virus. Sistem imun kemudian mengenali antigen dan membina sistem imun terhadapnya (BREAKTHROUGHS, 2020).

Isu-Isu Vaksin

Terdapat banyak salah tanggapan terhadap imunisasi atau vaksin yang telah diterbitkan secara atas talian seperti blog, laman-laman sesawang dan disebarkan melalui media sosial. Namun kebanyakannya tidak boleh disahkan dan agak provokatif (Musa Mohd Nordin, 2014).

Menurut Dr. Khoo Yoong Khean (2013), gerakan anti-vaksin kini semakin menular dengan kemunculan artikel di portal berita, laman sesawang dan jaringan media sosial. Walaupun terdapat banyak kajian yang menyatakan bahawa vaksin adalah selamat, terdapat beberapa orang yang tetap percaya bahawa vaksin memudaratkan kanak-kanak. Malah ada yang mendakwa vaksin adalah konspirasi Yahudi.

Penolakan vaksin dan imunisasi oleh golongan yang mengamalkan perubatan homeopati. Walau bagaimanapun, tiada kajian saintifik dan bukti tentang keberkesanan persediaan homeopati terhadap mencegah penyakit cegah vaksin yang tersenarai dalam jadual imunisasi. Persatuan Homeopati Australia dan Persatuan Perubatan Homeopati United Kingdom menolak vaksin dan mereka mengesyorkan imunisasi melalui pemberian vaksin konvensional (Jabatan Kemajuan Islam Malaysia, 2013).

Selain daripada sosial media, punca fahaman golongan anti vaksin ini juga melibatkan golongan yang tidak percaya kepada doktor, pakar perubatan negara masing-masing dan pakar perubatan antarabangsa seperti CDC dan WHO. Oleh kerana wujudnya gerakan ini, WHO telah mengeluarkan statistik yang menunjukkan jumlah kes penyakit demam campak di seluruh dunia telah meningkat sebanyak 50% daripada tahun sebelumnya ini berkemungkinan berlaku kerana wujudnya penularan gerakan anti vaksin yang semakin giat di seluruh dunia (Gabriel Tang Pei Yung, 2019).

6.0 Dapatan Kajian

Berikut adalah dapatan kajian daripada soalan kaji selidik yang telah diedarkan:

6.1. Jantina

Jadual 1: Jantina

	Kekerapan
Lelaki	827
Wanita	918
Jumlah	1745

Berdasarkan Jadual 1, jantina yang menjawab soal selidik ini ialah seramai 918 wanita (52.6%) dan 827 lelaki (47.4%).

6.2. Umur

Jadual 2: Umur

	Kekerapan
20 tahun ke bawah	63
21 - 30 tahun	318
31 - 40 tahun	503
41 - 50 tahun	477
51 tahun ke atas	384
Jumlah	1745

Berdasarkan Jadual 2, lingkungan umur yang menjawab soal selidik ini adalah diantara 20 tahun kebawah hingga 51 tahun keatas. Responden dari lingkungan umur 31-40 tahun paling tinggi menjawab soal selidik ini iaitu seramai 503 responden (28.8%), manakala responden dari lingkungan umur 20 tahun ke bawah paling sedikit menjawab soal selidik ini iaitu seramai 63 responden (3.6%), lingkungan umur 41-50 tahun sebanyak 477 responden (27.3%), lingkungan umur 51 tahun keatas sebanyak 384 responden (22%), dan lingkungan umur 21-30 tahun dengan 318 responden (18.2%).

6.3. Negeri Tempat Tinggal

Jadual 3: Negeri Tempat Tinggal

	Kekerapan
Perlis	23
Kedah	131
Pulau Pinang	99
Perak	107
Selangor	640
Wilayah Persekutuan	143
Negeri Sembilan	101
Melaka	45
Johor	92
Terengganu	79
Kelantan	94
Pahang	108

Sabah	30
Sarawak	53
Jumlah	1745

Berdasarkan Jadual 3, Responden dari negeri Selangor paling tinggi menjawab soal selidik ini iaitu seramai 640 responden (36.7%), manakala responden dari negeri Perlis paling sedikit menjawab soal selidik ini iaitu seramai 23 orang responden (1.3%). Responden dari Wilayah Persekutuan mencatatkan jumlah seramai 143 responden (8.2%), Kedah sebanyak 131 responden (7.5%), Pahang sebanyak 108 responden (6.2%), Perak sebanyak 107 responden (6.1%) , Negeri Sembilan sebanyak 101 responden (5.8%), Pulau Pinang dengan 99 responden (5.7%), Kelantan dengan 94 responden (5.4%), Johor dengan 92 responden (5.3%), Terengganu dengan 79 responden (4.5%), Sarawak dengan 53 orang responden (3%), Melaka seramai 45 orang responden (2.6%) dan Sabah seramai 30 orang responden (1.7%).

6.4. Kawasan Tempat Tinggal

Jadual 4: Kawasan Tempat Tinggal

	Kekerapan
Bandar	1247
Luar Bandar	463
Lain-lain	35
Jumlah	1745

Berdasarkan Jadual 4, Responden dari kawasan tempat tinggal bandar adalah yang paling tinggi menjawab soal selidik ini iaitu seramai 1247 responden (71.5). manakala responden dari Kawasan lain-lain paling sedikit menjawab soal selidik ini iaitu seramai 35 orang responden (2%). Responden dari Kawasan tempat tinggal luar bandar mencatatkan jumlah seramai 463 responden (26.5%),

6.5. Tahap Pendidikan Tertinggi

Jadual 5: Tahap Pendidikan Tertinggi

	Kekerapan
Sekolah Rendah	2
SRP/PMR	22
SPM	177
STPM/STAM/Diploma	329
Sarjana Muda	776
Sarjana	310
Doktor Falsafah	107
Lain-lain	22
Jumlah	1745

Jadual 5, menunjukkan tahap pendidikan tertinggi responden. Jumlah responden dari Sarjana Muda paling tinggi menjawab soal selidik ini iaitu seramai 776 responden (44.5%), manakala responden dari Sekolah Rendah paling sedikit menjawab soal selidik ini iaitu seramai 2 orang responden (0.1%). Responden yang mengikuti Pendidikan STPM/STAM/Diploma mencatatkan jumlah seramai 329 responden (18.9%), Sarjana sebanyak 310 responden (17.8%), SPM seramai 177

responden (10.1%), Doktor Falsafah sebanyak 107 responden (6.1%), Akhir sekali, responden yang mengikuti Pendidikan SRP/PMR dan lain-lain ialah seramai 22 responden (1.3%).

6.6. Pekerjaan

Jadual 6: Pekerjaan

	Kekerapan
Pelajar	153
Sektor Kerajaan	710
Sektor Swasta	446
Bekerja Sendiri	206
Tidak Bekerja/Lain-lain	230
Jumlah	1745

Berdasarkan Jadual 8, Responden dari kalangan pekerja Sektor kerajaan paling tinggi menjawab soal selidik ini iaitu seramai 710 responden (40.7%), manakala responden dari kalangan pelajar paling sedikit menjawab soal selidik iaitu seramai 153 responden (8.8%). Responden dari kalangan Sektor Swasta adalah seramai 446 responden (25.6), Tidak berkerja/Lain-lain sebanyak 230 responden (13.2%), dan berkerja sendiri dengan 206 responden (11.8%).

6.7. Sumber Utama Mendapatkan Maklumat Mengenai Vaksin Covid 19

Jadual 7: Sumber Utama Mendapatkan Maklumat Mengenai Vaksin Covid 19

	Kekerapan
Media Sosial (Facebook/Twitter/WhatsApp/Seumpamanya)	1191
Web	225
Television	230
Radio	8
Surat Khabar	22
Lain-lain	69
Jumlah	1745

Jadual 7, menunjukkan tentang sumber utama mendapatkan maklumat mengenai vaksin covid-19. Berdasarkan jadual tersebut sumber yang paling tinggi untuk mendapatkan maklumat adalah Media Sosial (Facebook/Twitter/WhatsApp/Seumpamanya) iaitu seramai 1191 responden (68.3%), manakala jumlah yang paling rendah ialah Radio iaitu seramai 8 responden (0.5%). Responden dari sumber Television dengan 230 responden (13.2), responden dari sumber Web adalah seramai 225 responden (12.9%), yang mendapatkan maklumat mengenai vaksin covid 19 dari lain-lain sumber seramai 69 responden (4%), dan responden dari sumber Surat Khabar dengan 22 responden (1.3%).

Pengetahuan Dan Penerimaan Masyarakat Islam Terhadap Vaksin Covid-19

6.8. Saya Mengetahui Vaksin Covid-19 Telah Siap Dibangunkan

Jadual 8: Saya Mengetahui Vaksin Covid-19 Telah Siap Dibangunkan

	Kekerapan
--	------------------

Sangat Tidak Bersetuju	78
Tidak Bersetuju	100
Tidak Pasti	266
Bersetuju	908
Sangat Bersetuju	393
Jumlah	1745

Berdasarkan Jadual 8: “Saya Mengetahui Vaksin Covid-19 Telah Siap Dibangunkan”, seramai 393 responden (22.5%) sangat bersetuju dan 908 responden (52%) bersetuju dengan pernyataan ini. 78 responden (4.5%) sangat tidak bersetuju dan 100 responden (5.7%) tidak bersetuju dengan pernyataan ini. Manakala selebihnya iaitu 266 responden (15.2) tidak pasti dengan pernyataan ini.

6.9. Saya Mengetahui Kerajaan Malaysia Memilih Vaksin Covid 19 Yang Dibangunkan Oleh Syarikat Farmaseutikal Amerika Syarikat (AS), Pfizer Dan Rakan Niaganya Dari Jerman, Biontech

Jadual 9: Saya Mengetahui Kerajaan Malaysia Memilih Vaksin Covid 19 Yang Dibangunkan Oleh Syarikat Farmaseutikal Amerika Syarikat (AS), Pfizer Dan Rakan Niaganya Dari Jerman, Biontech

	Kekerapan
Sangat Tidak Bersetuju	85
Tidak Bersetuju	65
Tidak Pasti	379
Bersetuju	866
Sangat Bersetuju	350
Jumlah	1745

Berdasarkan Jadual 9: “Saya Mengetahui Kerajaan Malaysia Memilih Vaksin Covid 19 Yang Dibangunkan Oleh Syarikat Farmaseutikal Amerika Syarikat (AS), Pfizer Dan Rakan Niaganya Dari Jerman, Biontech”, seramai 350 responden (20.1%) sangat bersetuju dan 866 responden (49.6%) bersetuju dengan pernyataan ini. 85 responden (4.9%) sangat tidak bersetuju dan 65 responden (3.7%) tidak bersetuju dengan pernyataan ini. Manakala selebihnya iaitu 379 responden (21.7%) tidak pasti dengan pernyataan ini.

6.10. Saya Mengetahui Vaksin Covid 19 Pfizer Dibangunkan Oleh Kumpulan Saintis Yang Disertai Oleh Saintis Muslim

Jadual 10: Saya Mengetahui Vaksin Covid 19 Pfizer Dibangunkan Oleh Kumpulan Saintis Yang Disertai Oleh Saintis Muslim

	Kekerapan
Sangat Tidak Bersetuju	71
Tidak Bersetuju	77
Tidak Pasti	795
Bersetuju	525
Sangat Bersetuju	277
Jumlah	1745

Berdasarkan Jadual 10: “Saya Mengetahui Vaksin Covid 19 Pfizer Dibangunkan Oleh Kumpulan Saintis Yang Disertai Oleh Saintis Muslim”, seramai 277 responden (15.9%) sangat bersetuju dan 525 responden (30.1%) bersetuju dengan pernyataan ini. 71 responden (4.1%) sangat tidak bersetuju dan 77 responden (4.4%) tidak bersetuju dengan pernyataan ini. Manakala selebihnya iaitu 795 responden (45.6%) tidak pasti dengan pernyataan ini.

6.11. Saya Mengetahui Vaksin Pfizer Mempunyai Tahap Keberkesanan 95 Peratus Dalam Mencegah Jangkitan Covid 19

Jadual 11: Saya Mengetahui Vaksin Pfizer Mempunyai Tahap Keberkesanan 95 Peratus Dalam Mencegah Jangkitan Covid 19

	Kekerapan
Sangat Tidak Bersetuju	113
Tidak Bersetuju	114
Tidak Pasti	687
Bersetuju	565
Sangat Bersetuju	266
Jumlah	1745

Berdasarkan Jadual 11: “Saya Mengetahui Vaksin Pfizer Mempunyai Tahap Keberkesanan 95 Peratus Dalam Mencegah Jangkitan Covid 19”, seramai 266 responden (15.2%) sangat bersetuju dan 565 responden (32.4%) bersetuju dengan pernyataan ini. 113 responden (6.5%) sangat tidak bersetuju dan 114 responden (6.5%) tidak bersetuju dengan pernyataan ini. Manakala selebihnya iaitu 687 responden (39.4%) tidak pasti dengan pernyataan ini.

6.12. Saya Bersetuju Dengan Langkah Kerajaan Malaysia Membawa Masuk Vaksin Pfizer Yang Bertujuan Untuk Mengekang Penularan Covid-19 Demi Kesihatan Dan Keselamatan Nyawa Orang Ramai

Jadual 12: Saya Bersetuju Dengan Langkah Kerajaan Malaysia Membawa Masuk Vaksin Pfizer Yang Bertujuan Untuk Mengekang Penularan Covid-19 Demi Kesihatan Dan Keselamatan Nyawa Orang Ramai

	Kekerapan
Sangat Tidak Bersetuju	147
Tidak Bersetuju	132
Tidak Pasti	256
Bersetuju	686
Sangat Bersetuju	524
Jumlah	1745

Berdasarkan Jadual 12: “Saya Bersetuju Dengan Langkah Kerajaan Malaysia Membawa Masuk Vaksin Pfizer Yang Bertujuan Untuk Mengekang Penularan Covid-19 Demi Kesihatan Dan Keselamatan Nyawa Orang Ramai”, seramai 524 responden (30%) sangat bersetuju dan 686 responden (39.3%) bersetuju dengan pernyataan ini. 147 responden (8.4%) sangat tidak bersetuju dan 132 responden (7.6%) tidak bersetuju dengan pernyataan ini. Manakala selebihnya iaitu 256 responden (14.7%) tidak pasti dengan pernyataan ini.

6.13. Saya Tidak Keberatan Untuk Menerima Vaksin Covid-19 Terhadap Diri Sendiri

Jadual 13: Saya Tidak Keberatan Untuk Menerima Vaksin Covid-19 Terhadap Diri Sendiri

	Kekerapan
Sangat Tidak Bersetuju	227
Tidak Bersetuju	184
Tidak Pasti	395
Bersetuju	534
Sangat Bersetuju	405
Jumlah	1745

Berdasarkan Jadual 13: “Saya Tidak Keberatan Untuk Menerima Vaksin Covid-19 Terhadap Diri Sendiri”, seramai 405 responden (23.2%) sangat bersetuju dan 534 responden (30.6%) bersetuju dengan pernyataan ini. 227 responden (13%) sangat tidak bersetuju dan 184 responden (10.5%) tidak bersetuju dengan pernyataan ini. Manakala selebihnya iaitu 395 responden (22.6%) tidak pasti dengan pernyataan ini.

6.14. Saya Tidak Keberatan Untuk Membenarkan Keluarga Saya Menerima Vaksin Covid-19

Jadual 14: Saya Tidak Keberatan Untuk Membenarkan Keluarga Saya Menerima Vaksin Covid-19

	Kekerapan
Sangat Tidak Bersetuju	227
Tidak Bersetuju	175
Tidak Pasti	413
Bersetuju	533
Sangat Bersetuju	397
Jumlah	1745

Berdasarkan Jadual 14: “Saya Tidak Keberatan Untuk Membenarkan Keluarga Saya Menerima Vaksin Covid-19”, seramai 397 responden (22.8%) sangat bersetuju dan 533 responden (30.5%) bersetuju dengan pernyataan ini. 227 responden (13%) sangat tidak bersetuju dan 175 responden (10%) tidak bersetuju dengan pernyataan ini. Manakala selebihnya iaitu 413 responden (23.7%) tidak pasti dengan pernyataan ini.

6.15. Saya Akan Menerima Apapun Keputusan Hukum Jawatankuasa Muzakarah Majlis Kebangsaan Islam Atau Fatwa Jawatankuasa Fatwa Negeri Mengenai Vaksin Covid-19

Jadual 15: Saya Akan Menerima Apapun Keputusan Hukum Jawatankuasa Muzakarah Majlis Kebangsaan Islam Atau Fatwa Jawatankuasa Fatwa Negeri Mengenai Vaksin Covid-19

	Kekerapan
Sangat Tidak Bersetuju	101
Tidak Bersetuju	58

Tidak Pasti	193
Bersetuju	671
Sangat Bersetuju	722
Jumlah	1745

Berdasarkan Jadual 15: “Saya Akan Menerima Apapun Keputusan Hukum Jawatankuasa Muzakarah Majlis Kebangsaan Islam Atau Fatwa Jawatankuasa Fatwa Negeri Mengenai Vaksin Covid-19”, seramai 722 responden (41.4%) sangat bersetuju dan 671 responden (38.5%) bersetuju dengan pernyataan ini. 101 responden (5.8%) sangat tidak bersetuju dan 58 responden (3.3%) tidak bersetuju dengan pernyataan ini. Manakala selebihnya iaitu 193 responden (11.1%) tidak pasti dengan pernyataan ini.

6.16. Saya Berkeyakinan Jawatankuasa Muzakarah Majlis Kebangsaan Islam Dan Jawatankuasa Fatwa Negeri Mengambil Kira Pandangan Pakar Kesihatan Sebelum Membuat Keputusan Mengenai Halal Haram Vaksin Covid-19

Jadual 16: Saya Berkeyakinan Jawatankuasa Muzakarah Majlis Kebangsaan Islam Dan Jawatankuasa Fatwa Negeri Mengambil Kira Pandangan Pakar Kesihatan Sebelum Membuat Keputusan Mengenai Halal Haram Vaksin Covid-19

	Kekerapan
Sangat Tidak Bersetuju	80
Tidak Bersetuju	46
Tidak Pasti	147
Bersetuju	666
Sangat Bersetuju	806
Jumlah	1745

Berdasarkan Jadual 16: “Saya Berkeyakinan Jawatankuasa Muzakarah Majlis Kebangsaan Islam Dan Jawatankuasa Fatwa Negeri Mengambil Kira Pandangan Pakar Kesihatan Sebelum Membuat Keputusan Mengenai Halal Haram Vaksin Covid-19”, seramai 806 responden (46.2%) sangat bersetuju dan 666 responden (38.2%) bersetuju dengan pernyataan ini. 80 responden (4.6%) sangat tidak bersetuju dan 46 responden (2.6%) tidak bersetuju dengan pernyataan ini. Manakala selebihnya iaitu 147 responden (8.4%) tidak pasti dengan pernyataan ini.

6.17. Saya Lebih Meyakini Maklumat Kesihatan Dan Keselamatan Tentang Covid-19 Yang Disampaikan Oleh Pihak Berautoriti Seperti Kementerian Kesihatan Malaysia Dan Majlis Keselamatan Negara

Jadual 17: Saya Lebih Meyakini Maklumat Kesihatan Dan Keselamatan Tentang Covid-19 Yang Disampaikan Oleh Pihak Berautoriti Seperti Kementerian Kesihatan Malaysia Dan Majlis Keselamatan Negara

	Kekerapan
Sangat Tidak Bersetuju	84
Tidak Bersetuju	79
Tidak Pasti	188
Bersetuju	655
Sangat Bersetuju	739
Jumlah	1745

Berdasarkan Jadual 17: “Saya Lebih Meyakini Maklumat Kesihatan Dan Keselamatan Tentang Covid-19 Yang Disampaikan Oleh Pihak Berautoriti Seperti Kementerian Kesihatan Malaysia Dan Majlis Keselamatan Negara”, seramai 739 responden (42.3%) sangat bersetuju dan 655 responden (37.5%) bersetuju dengan pernyataan ini. 84 responden (4.8%) sangat tidak bersetuju dan 79 responden (4.5%) tidak bersetuju dengan pernyataan ini. Manakala selebihnya iaitu 188 responden (10.8%) tidak pasti dengan pernyataan ini.

6.18. Saya Lebih Meyakini Maklumat Hukum Atau Fatwa Tentang Covid-19 Yang Disampaikan Oleh Pihak Berkuasa Agama Islam Seperti Jawatankuasa Muzakarah Majlis Kebangsaan Islam, Jabatan Kemajuan Islam Malaysia (JAKIM) Dan Jabatan Mufti Setiap Negeri

Jadual 18: Saya Lebih Meyakini Maklumat Hukum Atau Fatwa Tentang Covid-19 Yang Disampaikan Oleh Pihak Berkuasa Agama Islam Seperti Jawatankuasa Muzakarah Majlis Kebangsaan Islam, Jabatan Kemajuan Islam Malaysia (JAKIM) Dan Jabatan Mufti Setiap Negeri

	Kekerapan
Sangat Tidak Bersetuju	70
Tidak Bersetuju	48
Tidak Pasti	143
Bersetuju	662
Sangat Bersetuju	822
Jumlah	1745

Berdasarkan Jadual 18: “Saya Lebih Meyakini Maklumat Hukum Atau Fatwa Tentang Covid-19 Yang Disampaikan Oleh Pihak Berkuasa Agama Islam Seperti Jawatankuasa Muzakarah Majlis Kebangsaan Islam, Jabatan Kemajuan Islam Malaysia (JAKIM) Dan Jabatan Mufti Setiap Negeri”, seramai 822 responden (47.1%) sangat bersetuju dan 662 responden (37.9%) bersetuju dengan pernyataan ini. 70 responden (4%) sangat tidak bersetuju dan 48 responden (2.8%) tidak bersetuju dengan pernyataan ini. Manakala selebihnya iaitu 143 responden (8.2%) tidak pasti dengan pernyataan ini.

6.19. Saya Meyakini Penghasilan Vaksin Covid-19 Bertujuan Mencegah Penularan Wabak Merbahaya Dan Bukannya Konspirasi Pihak Barat Untuk Melemahkan Umat Islam

Jadual 19: Saya Meyakini Penghasilan Vaksin Covid-19 Bertujuan Mencegah Penularan Wabak Merbahaya Dan Bukannya Konspirasi Pihak Barat Untuk Melemahkan Umat Islam

	Kekerapan
Sangat Tidak Bersetuju	126
Tidak Bersetuju	92
Tidak Pasti	418
Bersetuju	549
Sangat Bersetuju	560
Jumlah	1745

Berdasarkan Jadual 19:“ Saya Meyakini Penghasilan Vaksin Covid-19 Bertujuan Mencegah Penularan Wabak Merbahaya Dan Bukannya Konspirasi Pihak Barat Untuk Melemahkan Umat

Islam”, seramai 560 responden (32.1%) sangat bersetuju dan 549 responden (31.5%) bersetuju dengan pernyataan ini. 126 responden (7.2%) sangat tidak bersetuju dan 92 responden (5.3%) tidak bersetuju dengan pernyataan ini. Manakala selebihnya iaitu 418 responden (24%) tidak pasti dengan pernyataan ini.

7.0 Penutup

Pandemik COVID-19 ini telah mengubah gaya hidup masyarakat di seluruh dunia yang mengakibatkan peningkatan penggunaan bahan perubatan. Di Malaysia pelbagai cara telah digunakan selain daripada melaksanakan Standard Operating Procedure (SOP) dan Perintah Kawalan Pergerakan (PKP) pihak kerajaan juga telah mengambil insentif pembelian vaksin Pfizer bagi mengekang penularan COVID-19. Perkara ini telah menimbulkan kegusaran ramai mengenai keselamatan, keberkesanan dan kesesuaian vaksin Pfizer mRNA.

Hasil kajian soal selidik daripada pelbagai latar belakang masyarakat di Malaysia mendapati bahawa tahap pengetahuan masyarakat muslim Malaysia mengenai vaksin COVID-19 berada di tahap yang memuaskan. Walaupun masih terdapat kumpulan minoriti yang tidak bersetuju dengan penggunaan vaksin tersebut. Hal ini berlaku kerana wujudnya kumpulan anti-vaksin yang menyebarkan maklumat palsu di media sosial. Seterusnya, masyarakat juga telah mengambil pendekatan untuk mengikti arahan dan info daripada Kementerian Kesihatan Malaysia Dan Majlis Keselamatan Negara.

Masyarakat muslim di Malaysia menerima baik keputusan hukum dan fatwa harus dan ia wajib diambil oleh golongan yang ditetapkan kerajaan. Keputusan ini diambil daripada Jawatankuasa Muzakarah Majlis Kebangsaan Islam Atau Fatwa Jawatankuasa Fatwa Negeri, Jawatankuasa Muzakarah Majlis Kebangsaan Islam, Jabatan Kemajuan Islam Malaysia (JAKIM) Dan Jabatan Mufti Setiap Negeri. Perkara ini sekaligus menunjukkan bahawa Islam itu suatu agama universal yang sesuai sepanjang zaman dan meraikan isu-isu sains dan teknologi.

Rujukan

- Abd Rahman. 2013. *Vaksin Haji Haram? Benarkah Suntikan Pelalian Vaksin Meningococcal Meningitis Mengandungi Unsur Babi*. Kuala Lumpur: H Science Solution.
- Astro Awani. 2020. *Kesihatan Di Alaska Alami Alergi Teruk Selepas Disuntik Vaksin COVID-19*. <https://www.astroawani.com/berita-dunia/kakitangan-kesihatan-di-alaska-alami-alergi-teruk-selepas-disuntik-vaksin-covid19-273481> (diakses pada 17 Januari 2021).
- Astro Awani. 2021 (8 Januari). *COVID-19: Vaksin Pfizer Diluluskan NPRA - Khairy*. <https://www.astroawani.com/berita-Malaysia/covid19-vaksin-pfizer-diluluskan-npra-khairy-276704> (diakses pada 27 Januari 2021).
- Berita Harian. 2020. *Vaksin COVID-19 Cetus Harapan, Persoalan*. <https://www.bharian.com.my/dunia/eropah/2020/11/752864/vaksin-covid-19-cetus-harapan-persoalan>. (diakses pada 11 november 2020)

- BREAKTHROUGHS. 2020. *Racing to Develop a Potential COVID-19 Vaccine with Unprecedented Partnership*. <https://www.breakthroughs.com/advancing-medical-research/racing-develop-potential-covid-19-vaccine-unprecedented-partnership> (diakses pada 20 Januari 2021).
- Consumer Medication Information Leaflet (RiMUP). 2021. *COMIRNATY® Concentrate for Dispersion for Injection BNT162b2 COVID-19 mRNA Vaccine (30 mcg)*. https://quest3plus.bpfk.gov.my/frontend/attachment/286/pharma/536853/536853_20210108_161450_.pdf (diakses pada 8 Januari 2021).
- Detik Health. 2020. *Vaksin Pfizer: Ini Sejarah, Fakta dan Asal Negeranya*. <https://health.detik.com/berita-detikhealth/d-5250756/vaksin-pfizer-ini-sejarah-fakta-dan-asal-negeranya> (diakses pada 27 Januari 2021).
- Firdaus Azali. 2020. *Vaksin COVID-19: Banyak persoalan mengenai Pfizer yang tidak terjawab*. Astro Awani. <https://www.astroawani.com/berita-Malaysia/vaksin-covid19-banyak-persoalan-mengenai-pfizer-yang-tidak-terjawab-ku-li-272003>. (diakses pada 7 Januari 2021).
- Fuad Mohamed Berawi. 2017. *Metodologi Penyelidikan Panduan Menulis Tesis*. Sintok: Penerbit Universiti Utara Malaysia.
- Fuzhou Wong, Richard M.Kream, George B.Stefano. 2020. *An Evidence Based Perspective on mRNA-SARSCoV-2 Vaccine Development*. <https://www.medscimonit.com/abstract/index/idArt/924700> (diakses pada 5 Januari 2021).
- Gabriel Tang Pei Yung. 2019. *Mengejutkan! Ini Rupanya Punca Fahaman Anti Vaksin Semakin Kuat*. helloDOKTOR. <https://hellodokter.com/kesihatan/berita/berita-tempatan/fahaman-anti-vaksin/#gref> (diakses pada 27 Januari 2021).
- Harian Metro. 2021 (11 Januari). *Kerajaan Meterai Perjanjian Dengan Pfizer Malaysia*. <https://www.hmetro.com.my/mutakhir/2021/01/662674/kerajaan-meterai-perjanjian-dengan-pfizer-Malaysia> (diakses pada 27 Januari 2021).
- Hasmot Ali, Md. Fahad Hossain & Md. Mehedi Hasan, Sheikh Abujar. 2020. *Covid-19 Dataset: Worldwide Spread Log Including Countries First Case And First Death*. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2352340920310672> (diakses pada 27 Januari 2021).
- Indranil Chakraborty & Prasenjit Maity. 2020. *COVID-19 Outbreak: Migration, Effects On Society, Global Environment And Prevention*. Elsevier Public Health Emergency Collection. 2020 Aug 1; 728. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7175860/>.
- Irwan bin Mohd Subri. 2016. *Pencegahan Penyakit Melalui Kaedah Pelalihan Menurut Perspektif Islam*. Jurnal Ulum Islamiyyah. Vol. 17 (June) 2016. Penerbit USIM.
- Jabatan Kemajuan Islam Malaysia (JAKIM). 2013. *FAQ Vaksin Dan Imunisasi Dari Aspek Syarak Dan Perubatan*.

- Junxiong Pang, Min Xian Wang, Ian Yi Han Ang, Sharon Hui Xuan Tan, Ruth Frances Lewis, Jacinta I-Pei Chen, Ramona A Gutierrez, Sylvia Xiao Wei Gwee, Pearleen Ee Yong Chua, Qian Yang, Xian Yi Ng, Rowena K.S. Yap, Hao Yi Tan, Yik Ying Teo, Chorh Chuan Tan, Alex R. Cook, Jason Chin-Huat Yap & Li Yang Hsu. 2020. *Potential Rapid Diagnostics, Vaccine and Therapeutics for 2019 Novel Coronavirus (2019-nCoV): A Systematic Review*. Journal of Clinical Medicine. Volume 9. Issue 3. <https://www.mdpi.com/2077-0383/9/3/623> (diakses pada 26 Februari 2020).
- Kelvin Adrian. 2020. *Memahami Jenis dan Kandungan Vaksin Beserta Manfaatnya*. Kementerian Kesehatan Republik Indonesia. ALDOKTER. <https://www.alodokter.com/memahami-vaksin-berdasarkan-kandungannya>. (diakses 9 Feb 2021).
- Kementerian Kesehatan Malaysia. 2021. *Aktiviti Dry Run Penghantaran VAKSIN COVID-19 Ke Klinik Kesihatan Belaga Sarawak*. <http://covid-19.moh.gov.my/semasa-kkm/2021/01/dry-run-penghantaran-vaksin-covid19-ke-sarawak>. (diakses pada 29 Januari 2021).
- Khoo Yoong Khean. 2013. *Gerakan Anti Vaksin Keliru Fakta Sebenar*. The Malaysian Medical Gazette. <http://www.mm Gazette.com/gerakan-anti-vaksin-keliru-fakta-sebenar-dr-khoo-yoong-khean/> (diakses pada 20 Disember 2020).
- Kementerian Kesehatan Malaysia (KKM). 2020. *Soalan Lazim Berkaitan Vaksin Covid-19*. ms 8-9. 31 Disember (2020).
- MalaysiaNow. 2020. *Vaksin Covid-19 Ditunggu-Tunggu Datang Dengan Masalah Tersendiri*. <https://www.Malaysianow.com/berita/2020/11/29/vaksin-covid-19-ditunggu-tunggu-datang-dengan-masalah-tersendiri/>. (diakses pada 29 Januari 2021).
- Maria Nicola, Zaid Alsafi, Catrin Sohrabi, Ahmed Kerwan, Ahmed Al-Jabir, Christos Iosifidis, Maliha Agha & Riaz Agha, 2020. *The Socio-Economic Implications Of The Coronavirus Pandemic (COVID-19): A Review*. Elsevier Public Health Emergency Collection. 2020 Jun; 78: 185-193. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7162753/>
- Mohd Awang Idris, Haslina Muhamad & R Zirwatul Aida R Ibrahim, 2018. *Metodologi Penyelidikan Sains Soisla*. Kuala Lumpur: Penerbit UM.
- Musa Mohd Nordin. 2014. *Vaksinasi: Mitos dan Salah Tanggapan*. <https://mypositiveparenting.org/ms/2014/10/08/vaksinasi-mitos-dan-salah-tanggapan/> (diakses pada 20 Disember 2020).
- Mustafa Ali Mohd. 2020. *Vaksin Pfizer Selamatkan Untuk Malaysia?*. <https://Malaysiagazette.com/2020/12/13/vaksin-pfizer-selamatkan-untuk-Malaysia/> (diakses pada 26 Januari 2021).
- MyMetro. 2020. *Enam Maut Dalam Ujian Vaksin Covid-19 Pfizer*. <https://www.hmetro.com.my/topic/global/2020/12/651241/enam-maut-dalam-ujian-vaksin-covid-19-pfizer> (diakses pada 6 Februari 2021).

- Nor Farhana Yaacob. 2021. *Kerajaan sedia 12 juta picagari untuk vaksin Pfizer-BioNTech*. *Berita Harian*. <https://www.sinarharian.com.my/article/122647/KHAS/Covid-19/Kerajaan-sedia-12-juta-picagari-untuk-vaksin-Pfizer-BioNTech> (diakses pada 6 Februari 2021).
- Nuruliza Roslan, Marjanu Hikmah Elias & Eddy Hasrul Hassan. 2021. *Benarkah mRNA vaksin COVID-19 Boleh Mengubah Genetik Manusia?*. *The Malaysian Medical Gazette*. <https://www.mm Gazette.com/benarkah-mrna-vaksin-covid-19-boleh-mengubah-genetik-manusia-dr-nuruliza-roslan-dr-marjanu-hikmah-elias-dr-eddy-hasrul-hassan/> (diakses pada 8 Januari 2021)
- Olli Ruuskanen, Elina Lahti, Lance C Jennings & David R Murdoch. 2011. *Viral Pneumonia*. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7138033/> (diakses pada 22 Januari 2021).
- Paul J. Turner, Ignacio J. Ansotegui, Dianne E. Campbell, Victoriacardona, Motohiro Ebisawa, Yehia El-Gamal, Stanley Fineman, Mariogeller, Alexei Gonzalez-Estrada, Paul A. Greenberger, Agnes S.Y.Leung, Michael E. Levin, Antonella Muraro, Mario Sánchez Borges, Gianenrico Senna, Luciana K. Tanno, Bernard Yu-Hor Thong, Margitta Worm, On Behalf Of The Wao Anaphylaxis Committee. 2021. *Covid-19 Vaccine-Associated Anaphylaxis: A Statement Of The World Allergy Organization Anaphylaxis Committee*. Elsevier. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1939455121000119> (diakses pada 26 Januari 2021).
- Pfizer. 2020. *COVID-19 Vaccine U.S. Distribution Fact Sheet*. https://www.pfizer.com/news/hot-topics/covid_19_vaccine_u_s_distribution_fact_sheet (diakses pada 20 Januari 2021).
- Roslina Abd Rahman. 2014. *Vaksin-Apakah Yang Berlaku Dalam Badan Anda?*. MyHEALTH Kementerian Kesihatan Malaysia. <http://www.myhealth.gov.my/vaksin-apakah-yang-berlaku-dalam-badan-anda/> (diakses pada 26 Januari 2021).
- Saeida Saadat, Deepak Rawtania Chaudhery & Mustansar Hussain. 2020. *Environmental Perspective Of COVID-19*. *Science of The Total Environment*. Volume 728, 1 August 2020. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0048969720323871>
- Sinar Harian. 2020. *Enam maut ujian percubaan vaksin Pfizer/BioNTech*. <https://www.sinarharian.com.my/article/114036/KHAS/Covid-19/Enam-maut-ujian-percubaan-vaksin-Pfizer-BioNTech> (diakses pada 8 Februari 2021).
- thebmj. 2021. *Covid-19: Norway Investigates 23 Deaths In Frail Elderly Patients After Vaccination*. <https://www.bmj.com/content/372/bmj.n149> (diakses pada 15 Januari 2021).
- Umavathi Ramayah. 2021. *RM16.6 Juta Kos Simpanan Vaksin Pfizer Di 55 Lokasi*. *Astro Awani*. <https://www.astroawani.com/berita-Malaysia/rm166-juta-kos-simpanan-vaksin-pfizer-di-55-lokasi-276209> (diakses pada 5 Januari 2021).
- World Health Organization. t.th. *Vaccines and immunization*. https://www.who.int/health-topics/vaccines-and-immunization#tab=tab_3 (diakses pada 27 Januari 2021).

- World Health Organization(a). 2021. *Coronavirus Disease (COVID-19)*. <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/question-and-answers-hub/q-a-detail/coronavirus-disease-covid-19> (diakses pada 27 Januari 2021).
- World Health Organization(b). 2021. *Numbers At A Glance*. <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019> (diakses pada 27 Januari 2021).
- World Health Organization(c). 2021. *Who can take the Pfizer-BioNTech COVID-19 vaccine?*. <https://www.who.int/news-room/feature-stories/detail/who-can-take-the-pfizer-biontech-covid-19--vaccine>. (diakses pada 27 Januari 2021).